

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

ПРОГРАМА

**РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
З РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ**

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

серія **СВІТ НАВКОЛО МЕНЕ**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

**ПРОГРАМНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РОЗУМОВОЮ
ВІДСТАЛІСТЮ «СВІТ НАВКОЛО МЕНЕ»**

ПРОГРАМА розвитку
дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю
«Розвиток мовлення»
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ПРАКТИКУМ з розвитку мовлення

Підготовлено:
Блеч Г.О., канд. пед. наук,
старшим науковим співробітником
лабораторії олігофренопедагогіки

Київ –2014

УДК
ББК

Програмно-методичний комплекс навчання дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю «Світ навколо мене» (Програма розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю «Розвиток мовлення»); методичні рекомендації, практикум з формування мовленнєвої діяльності / Г.О. Блеч. – К.: 2014.

У програмно-методичному комплексі представлено зміст, основні методичні підходи, дидактичний матеріал щодо формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю.

Для вчителів-дефектологів, вихователів, логопедів, психологів, керівників спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із розумовою відсталістю, центрів психолого-педагогічної реабілітації та корекції, соціально реабілітаційних центрів, методистів, викладачів і студентів вищих навчальних закладів, для всіх, хто цікавиться проблемами навчання і виховання дітей з розумовою відсталістю.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. Програма “Розвиток мовлення”	5
1.1. Пояснювальна записка	5
1.2. Пропедевтичний період	11
1.3. Перший рік навчання та виховання	14
1.4. Другий рік навчання та виховання	18
1.5. Третій рік навчання та виховання	22
1.6. Четвертий рік навчання та виховання	26
2. Методичні рекомендації з формування мовленнєвої діяльності дітей із розумовою відсталістю у спеціальних навчальних дошкільних закладах	31
2.1. Основні поняття, підходи та принципи мовленнєвого розвитку	31
2.2. Особливості мовленнєвого розвитку дошкільників із розумовою відсталістю та спрямованість корекційно-розвивального навчання	34
2.2.1. Особливості лексико-граматичної сторони мовлення	36
2.2.2. Особливості фонетико-фонематичної сторони мовлення	39
2.2.3. Особливості спілкування дітей із розумовою відсталістю	40
2.3. Технологія формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю ...	41
2.4. Робота з розвитку дрібної моторики	50
2.5. Взаємодія педагогів та батьків	56
ДОДАТКИ	59
Додаток 1. <i>Ігри та вправи для розвитку слухового сприймання, уваги, мовленнєвого дихання, артикуляційної моторики, голосу .....</i>	<i>59</i>
Додаток 2. <i>Розподіл матеріалу за лексичними темами. Вправи та приклади .....</i>	<i>75</i>
Додаток 3. <i>Конспекти занять із розвитку мовлення ...</i>	<i>77</i>
ДЖЕРЕЛА	84

Вступ

У програмно-методичному комплексі “Розвиток мовлення дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю” представлено інноваційний зміст (програма з розвитку мовлення), основні методичні підходи та дидактичний матеріал щодо формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю, що базуються на особистісно-орієнтованому підході до дитини.

У програмі з розвитку мовлення викладено зміст корекційно-розвивального навчання, його основні напрями з формування та розвитку лексико-граматичної та фонетико-фонематичної сторони мовлення, зв'язного мовлення, а також багато приділено уваги розвитку дрібної моторики, що слугує передумовою до становлення усного та письмового мовлення, а також сприяє підвищенню пізнавальної активності дітей.

Методичні рекомендації висвітлюють структуру та завдання корекційно-розвивального навчання з розвитку мовлення, основні підходи, принципи та поняття мовленнєвого розвитку, а також особливості мовленнєвого розвитку дошкільників з розумовою відсталістю і спрямованість корекційно-розвивального навчання. У посібнику представлено психолого-педагогічні технології формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю.

Поданий дидактичний матеріал включає: фрагменти занять, ігрові вправи для розвитку слухового сприймання, уваги, мовленнєвого дихання, артикуляційної моторики, голосу та інший мовний матеріал, який творчо може використовувати як учитель-дефектолог, вихователь, так і логопед.

Рекомендовано для педагогів-дефектологів, вихователів, логопедів, психологів, керівників спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів, для дітей із розумовою відсталістю, центрів психолого-педагогічної реабілітації та корекції, соціально реабілітаційних центрів, методистів, викладачів і студентів вищих навчальних закладів, для батьків, які виховують дітей зі стійким відхиленням пізнавальної діяльності, всім, хто цікавиться проблемами навчання та виховання дітей з розумовою відсталістю.

Сподіваємося, що використання в роботі спеціальних дошкільних закладів цього комплексу дозволить суттєво посилити корекційне спрямування навчально-виховного процесу, зосередити педагогічну увагу на особистості дитини як на об'єкті процесу виховання.

1. ПРОГРАМА "РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ"

1.1. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Формування мовленнєвої діяльності є основою розвитку дітей із розумовою відсталістю у дошкільному віці та провідним напрямом у Концепції дошкільної освіти. Розвиток мовлення дитини – це процес оволодіння рідною мовою, що допомагає формувати вміння користуватися нею з метою пізнання довкілля, засвоєння досвіду, набутого людством, пізнання самої себе та саморегуляції, спілкування та взаємодії людей.

Розвиток мовлення у дітей з порушенням інтелектуального розвитку є однією з основних складових загальної корекційно-виховної роботи в спеціальних дошкільних закладах.

Недорозвинення мовлення – один із проявів розумової відсталості у дітей. Як правило, воно зумовлено раннім ураженням центральної нервової системи та специфічними особливостями функціонування психічних процесів. Пізнавальна пасивність, знижений інтерес до навколишнього, недостатній розвиток предметної діяльності негативно позначаються на формуванні потреби спілкуватися з дорослими. Внаслідок цього порушується природний механізм оволодіння мовою. Адже саме потреба у спілкуванні, зацікавлене емоційне ставлення до дорослого, бажання розуміти та у всьому наслідувати його – є важливою психологічною умовою виникнення усного (вербального) мовлення у дітей.

Мета роботи педагогів із розвитку мовлення дітей з розумовою відсталістю в дошкільному закладі – сформувати потребу в мовному спілкуванні та практично оволодіти мовленням як засобом комунікації.

Підґрунтям змісту та методики корекційно-розвивального навчання стали теоретичні положення, що їх розробили Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, Д. Ельконін та ін. про спільність основних закономірностей психічного розвитку в нормі й у патології, про сензитивні вікові періоди, про співвідношення корекції, навчання та розвитку, про актуальний та потенційний рівень розвитку дитини, про роль дошкільного віку в процесі соціалізації тощо.

Зміст корекційного навчання розроблений з урахуванням:

- структури дефекту;

- вікових та індивідуальних особливостей;
- психологічних механізмів порушення мовленнєвої діяльності як у лінгвістичній, так і в комунікативній ланках.

Програму подано у таблиці, що складається з кількох колонок. У колонці “Зміст навчання та виховання” подано зміст навчання та виховання, у наступній колонці “Орієнтовні показники розвитку”, уточнюються уявлення та знання, що формуються, навички та вміння, якими вихованці мають опанувати в процесі роботи. У колонці “Спрямованість корекційно-розвивальної роботи” розкривається головний напрям корекційної роботи, яка конкретизує, уточнює, коригує певні знання, стимулює навчально-пізнавальну діяльність і пов’язані з нею психофізичні процеси.

Поданий змістовий матеріал орієнтовний і може варіюватися, залежно від індивідуального мовленнєвого розвитку дошкільника з розумовою відсталістю.

Індивідуальні відмінності у розвитку мовленнєвих здібностей дітей з розумовою відсталістю зумовлюють різні вимоги педагогів до своїх вихованців. Ця особливість є визначальною під час планування корекційної роботи з дошкільниками з розумовою відсталістю.

Загальнодидактичними принципами формування мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку є: науковість, системність, доступність, концентричність викладу матеріалу, повторюваність, єдність вимог до побудови системи навчання та виховання дітей дошкільного віку. *Спеціальними принципами* обрано: етіопатогенетичний, системності, комплексності діагностики та корекції порушень, корекційно-компенсаторної спрямованості, розвитку мислення, мови та комунікації.

Розвиток мовлення і формування комунікативних здібностей у дітей має відбуватися у всіх видах діяльності, в повсякденному житті, а також на спеціальних логопедичних корекційних заняттях.

Корекційна робота з розвитку мовлення здійснюється в процесі спілкування з дитиною з приводу побутових, ігрових та пізнавальних інтересів (розвиток соціального напрямку мови, формування комунікативної потреби, оволодіння різними видами комунікативних висловлювань); сюжетно-рольових та театральних ігор (активізація мовних засобів); занять із малювання, ліплення, конструювання, ручної праці (регулювальна функція

мови, зв'язок сприйнятого зі словом з метою формування та актуалізації уявлень зі словом); формування елементарних математичних уявлень, на заняттях із розвитку мовлення, ознайомлення з навколишнім, фізичного, музичного та сенсорного виховання; індивідуальної корекційної роботи (корекція порушень звуковимови, розвиток фонематичного сприймання, слуху).

У системі спеціального дошкільного закладу провідна роль під час формування мовленнєвої діяльності дошкільників із розумовою відсталістю належить спеціально організованому навчанню (заняття з розвитку мовлення) та логопедичним корекційним заняттям.

Заняття – основна форма навчально-виховної роботи у дошкільному закладі. Кожне корекційно-розвивальне заняття має не лише специфічне завдання для відповідного до теми виду діяльності, але й мовне. Однак варто пам'ятати, що мовне завдання на таких заняттях не має виступати першочерговим, воно другорядне, тобто його треба вирішувати органічно (невимушено) в процесі діяльності, не відволікаючи дітей. Під час гри, недоречно вимагати від дитини постійного мовленнєвого супроводу, тому, що це акцентує увагу на мовленні, а не на виконанні ігрового завдання. Вчитель-дефектолог має керувати грою та допомагати в мовленнєвому оформленні ігрових дій і ситуацій. *Спеціальне мовне завдання* – складова *занять із розвитку мовлення*, які є частиною корекційно-розвивального навчання. При цьому варто використовувати *словесні та наочні методи навчання*, будувати заняття так, щоб переважало не навчальне, а *ігрове завдання*, де засвоєння матеріалу є умовою досягнення ігрового результату.

Успіх корекційно-розвивальної роботи з дітьми дошкільного віку з розумовою відсталістю залежить від чіткої та виваженої системи, що забезпечує очікуваний (прогнозований) результат, за умови, що вона здійснюється в процесі плідної взаємодії фахівців: логопедів із вихователями, із вчителями-дефектологами. Логопед, дефектолог і вихователь упродовж усього часу вивчення будь-якої теми мають працювати в тісному взаємозв'язку: вихователь або вчитель-дефектолог забезпечує практичне ознайомлення з предметами та явищами, логопед поглиблює та забезпечує формування лексико-граматичних категорій. Вивчення обраної теми здійснюється завдяки різним заняттям (розвиток мовлення, малювання, аплікація, ліплення тощо), а також під час режимних моментів

і дозвілля. Вихователь планує свої заняття з урахуванням усіх поставлених завдань: відпрацювання певних лексичних циклів, лексико-граматичних категорій і навичок зв'язного мовлення. Він, разом із логопедом, планує заняття з розвитку та корекції мовлення і артикуляційних навичок. Ефективність корекційно-розвивальної системи обумовлюється як чіткою організацією життя в період перебування у дитячому закладі, так і наступністю в роботі логопеда й вихователя, що, у свою чергу, всіляко сприяє широкій практиці вільного (безпосереднього) мовленнєвого спілкування, закріпленню мовленнєвих навичок дітей у різних видах діяльності.

Розвиток мовлення у дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю передбачає *комплексне* вирішення низки завдань, основними з яких є виховання звукової культури мовлення, розвиток словникового запасу, формування граматичної будови мовлення, розвиток зв'язного мовлення.

Система корекційно-розвивального навчання з розвитку мовленнєвої діяльності у дітей із розумовою відсталістю в дошкільному закладі представлена наступними напрямками та етапами роботи:

Пропедевтичний етап регламентує такі напрями роботи:

- налагодження невербального контакту з дорослим (емоційні вправи);

- розвиток зорового сприймання;
- розвиток слухового сприймання;
- розвиток фонематичних процесів.

Подальші етапи роботи з формування та розвитку мовлення, що відповідають першому, другому, третьому та четвертому рокам навчання, представлені у таких напрямках роботи:

- розвиток дрібної моторики;
- формування лексико-граматичної сторони мовлення, формування зв'язного мовлення (здійснює вчитель-дефектолог на заняттях із розвитку мовлення);

- робота з формування фонетико-фонематичної сторони мовлення: постановка, автоматизація, диференціація звуків (здійснює логопед); розвиток фонематичних уявлень, фонематичного слуху; розвиток слухового контролю, слухової уваги; формування елементарного звукового аналізу (здійснює логопед та вчитель-дефектолог, вихователь).

З урахуванням індивідуальних особливостей у мовленні дошкільників з розумовою відсталістю, корекційний вплив, що здійснюється на пропедевтичному етапі, може бути продовжений і на подальших роках навчання.

Роботу з формування лексичної сторони мовлення та формування комунікативних навичок проводить вчитель-дефектолог під час групових занять. Теми рекомендовано співвідносити з порами року, із святами, подіями у житті дітей. Обов'язковою умовою організації навчання є створення умов для практичного застосування набутих знань, закріплення знань на заняттях із математики, малювання, ліплення, в іграх (дидактичних, рухових, сюжетно-рольових), тощо.

На індивідуальних і підгрупових корекційних заняттях із розвитку мовлення логопед здійснює роботу з формування звукової сторони мови. Вона спрямована на розвиток сприймання мови (мовленнєвого слуху, уявлення), мовно-рухового апарату (артикуляція, голос, мовне дихання) на формування вимови звуків і слів. Важливим етапом формування фонематичного сприймання є впізнавання немовленнєвих звуків (краплі води, дзвінок телефону тощо), розрізнення звукокомплексів, однакових за висотою, силою, тембром, розрізнення слів близьких за звучанням, диференціація складів і фонем.

На цих заняттях формується кінестетична основа артикуляційних рухів, формуються мовно-рухові координації. Діти вчать сприймати звук на слух, розпізнавати його в мовленнєвому потоці, чітко вимовляти в звукокомплексах, складах, словах, реченнях, віршах, розповідях. Логопед акцентує увагу на розвитку фонематичного сприймання, здійснює корекцію порушень звуковимови.

Програмні вимоги спрямовують увагу вчителя на копітку та тривалу роботу над розвитком уваги, сприймань, пам'яті, здібностей до аналізу й синтезу та інших розумових процесів, над розвитком усного мовлення та лексичного запасу.

Розвиток дрібної моторики здійснює логопед на корекційних логопедичних заняттях, вчитель-дефектолог і вихователь – на інших заняттях.

Результати досліджень зазначають пряму залежність стану мовлення від рівня оволодіння дій із предметами, можливостей спільної комунікативної діяльності з дорослим, засобами оволодіння діями з предметами, розвитку дрібної моторики рук.

Розвиток дрібної моторики має велику корекційно-розвивальну спрямованість. Дрібна моторика тісно пов'язана з психологічним, мовленнєвим та особистісним розвитком дитини. Під впливом корекційної роботи активно розвиваються вищі психічні функції, активізуються міжпівкульова та міжаналізаторна взаємодія.

Розвиток усіх видів дрібної моторики та зорово-рухової координації слугує передумовою до становлення усного й писемного мовлення, а також сприяє підвищенню пізнавальної активності дітей.

1. 2. ПРОПЕДЕВТИЧНИЙ ПЕРІОД

№	К-сть год.	Зміст навчання та виховання	Орієнтовні показники розвитку	Ступені корекційно-розвивальної роботи
1		Емоційний розвиток Налагодження емоційного контакту між дитиною та дорослим. Виконання елементарних інструкцій. Слухове та зорове зосередження на мовних звуках	<i>Вихованець:</i> • вступає в емоційний контакт із дорослим; • розуміє звернене до нього мовлення у конкретній ситуації (дай мені, підійди до мене, візьми собі); • діє за наслідкуванням; • реагує на прохання дорослого шляхом відповідних стверджувальних чи заперечних реакцій (кивок головою – “так”, заперечливий кивок – “ні”); • за підказкою дорослого користується загальноприйнятими жестами	Формування емоційного спілкування з дорослим. Формування слухової та зорової уваги дитини. Розвиток слухомовленнєвої пам'яті, шляхом виконання простих інструкцій педагога у конкретних ситуаціях. Формування навичок немовленнєвої реакції у відповідь на звернення дорослого. Розвиток емоційно-виразних жестів та міміки. Виховання потреби у мовленнєвому спілкуванні
2		Розвиток зорового сприймання Способи простежування за рухами предметами (очима, з поворотами голови, з вказівним жестом руки, пальця тощо). Позитивне емоційне ставлення до іграшок. Способи виконання елементарних дій із іграшками: утримання, розглядання та розпізнавання знайомих іграшок. Наслідкування діям дорослого, дії за зразком	<i>Вихованець:</i> • зосереджує увагу на діях дорослого; • за проханням дорослого викремлює (показує, дає) знайомі предмети за назвою: “Візьми кубик, дай ляльку, покажи, де м'ячик?” тощо; • разом із дорослим та за наслідкуванням відтворює елементарні предметні дії: вказує на предмет, котить кулю, складає кубики тощо	Розвиток концентрації зорової уваги на заданих предметах або за допомогою їх властивостей. Удосконалення зорово-рухової координації на основі спостереження за власними діями. Формування адекватного емоційного ставлення та інтересу до іграшок, бажання гратися з ними

2. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ІЗ РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ У СПЕЦІАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

2.1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ, ПІДХОДИ ТА ПРИНЦИПИ МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ

Найважливішою психічною функцією людини є мова – основний засіб спілкування людей. За допомогою мови людина висловлює думки, почуття, бажання, ділиться своїм досвідом тощо. Мовний розвиток відіграє першочергову роль у засвоєнні культури, отже, і в пізнавальному й особистому розвитку дитини. На основі мови та її смислової одиниці – слова – формуються та розвиваються такі психічні процеси як сприймання, уява, пам'ять. На велике значення мови для розвитку мислення та формування особистості неодноразово вказував Л. С. Виготський. Він підкреслював, що розвиток усної мови найзручніше явище для того, щоб простежити механізм формування поведінки та зіставити підхід до цих явищ, типовий для вчення про умовні рефлекси, з психологічним підходом до них. Розвиток мислення значною мірою зумовлений розвитком мови, і навпаки, розвиток мови залежить від розвитку мислення. [25]

Формування мовленнєвої діяльності складає основу розвитку дітей із розумовою відсталістю у дошкільному віці та є провідним напрямком у Концепції дошкільної освіти. Важливою умовою успішної реалізації цього напрямку є уточнення та характеристика основних термінів і понять.

Дошкільне дитинство – період, що забезпечує загальний розвиток дитини, слугує фундаментом для набуття знань, вмінь і навичок. Цей період характеризується засвоєнням різних видів діяльності.

Мовленнєва діяльність – це специфічна форма психічної діяльності людини, яка забезпечує розуміння мовлення інших людей і власні висловлювання. Мовленнєва діяльність – це активний, цілеспрямований процес прийому та передачі сформульованої за допомогою мови думки, інформації, мета якої – задоволення комунікативно-пізнавальної потреби людини у процесі спілкування. Мовленнєва діяльність включає сукупність складних операцій, дій, навичок, які забезпечують засвоєння мови та її використання. У свою чергу *мова* – це система умовних знаків, яка є винаходом тієї чи тієї народності та найважливішою психічною функцією людини.

Мовне збагачення відіграє першочергову роль у засвоєнні дитиною культури, а отже, і в її пізнавальному й особистісному розвитку. На основі мови та її смислової одиниці – слова – формуються і розвиваються такі психічні процеси як сприймання, уява та пам'ять. Способом реалізації мови, її кінцевим “продуктом” є *мовлення*. Це складна функціональна система, в основі якої лежить використання знакової системи в процесі спілкування. *Мовлення* – часткове, окреме індивідуальне по відношенню до мови. Це одна з багатьох форм загального, що виникає в устах окремих осіб у різних життєвих обставинах як результат застосування мови для передачі конкретних думок.

Аналіз сучасної теорії та практики з формування мовленнєвої діяльності довів плідність і значущість мовознавчих, психолого-педагогічних теорій та підходів у вирішенні проблеми мовленнєвого розвитку дошкільників із розумовою відсталістю. Основними підходами до формування мовленнєвої діяльності дошкільників із розумовою відсталістю є: *функціональний, психолінгвістичний та діяльнісний підхід до мови*.

Функціональний підхід до мови обумовив виникнення функціональної стилістики, функціональної граматики з визначенням таких функцій мови: інформаційна, комунікативна, емотивна, когнітивна.

Інформаційна функція полягає в тому, що мова – це засіб пізнання, збирання й оформлення всіх тих знань, які накопичили люди в процесі їх свідомої діяльності. Різновидами цієї функції є функція збереження інформації, контактна функція, функція оформлення культурних цінностей.

Комунікативна функція реалізується у спілкуванні, в розмовах, в діалогах, у полеміці. Вона створює суспільство як соціум. Комунікативна функція може забезпечувати потребу в самовираженні особистості.

Емотивна функція охоплює величезний діапазон у мовленнєвій поведінці людини. Ця функція мови реалізується в художній літературі, в ораторському мистецтві, у дискусійному мовленні – в суперечці, полеміці, пісні, опері тощо.

Когнітивна функція – це і спогади, і роздуми, і підготовка до усних висловлювань, і формування письмового тексту, і творча діяльність тощо.

В. В. Виноградов виокремлював також функцію *впливу на інших людей* (прохання, спонукання, наказ, переконання). Різновидом

цієї функції є *агітаційна*. Мова й мовлення мають також *регулятивну* функцію, що її реалізують засоби зовнішнього та внутрішнього мовлення.

Особливого значення в мові набувають *пізнавальна* та *когнітивна* функції мови й мовлення (А. П. Загнітко, І. Р. Домрачева). [12]

Психолінгвістичний підхід. Відповідно до психолінгвістичного підходу формування та функціонування мовленнєвої діяльності забезпечує дві групи механізмів: загально функціональними та специфічними. До загально функціональних належать розумові операції аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення, увага. Саме вони забезпечують засвоєння семантики мовних знаків – морфем, слів та речень (Є. Соботович).

Специфічні мовленнєві механізми складаються з двох ланок: рецептивної, що приймає мовленнєві сигнали, а також “перетворює” їх. Результатом цього є мовні знаки – фонемі. Інша ланка – мовновідтворювальна, що забезпечує перекодування смислового змісту в систему мовних знаків та її моторну реалізацію (Є. Ф. Соботович). [20]

Діяльнісний підхід. Сутність діяльнісного підходу полягає в тому, що психіка людини тісно пов’язана з її діяльністю й діяльністю зумовлена. При цьому діяльність розуміється як навмисна активність людини, що проявляється в процесі взаємодії з довкіллям і полягає у вирішенні суттєво важливих завдань, які визначають існування й розвиток людини. На діяльнісному підході до розуміння проблем інтелектуального й мовленнєвого розвитку дитини наголошують Л. Венгер, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Леонтьєв та інші. Вчені стверджують, що розвиток психічних функцій відбувається в процесі засвоєння дитиною суспільно-історичного досвіду, накопиченого людством, у процесі діяльності дитини з предметами та явищами дійсності. Діяльнісна природа мови й мовлення проявляється вже в її філософській суті, адже, за висловом Д. Ельконіна: “Як оволодіння предметною дійсністю неможливе поза діями з предметами, так і опанування мови є неможливим поза формуванням дій з нею як із матеріальним предметом...” [35].

В основу реалізації компоненту концепції забезпечення формування мовленнєвої діяльності покладено *теоретичні положення*:

- про те, що мовна функціональна система – це багаторівнева структура зі складною операційною будовою. Порушення кожної

з ланок цієї системи призводять до своєрідних якісних і кількісних змін, що проявляються у відхиленнях різного роду та у за-своєнні чи використанні мови;

- про те, що недорозвиток кори головного мозку не лише призводить до уповільнення темпів мовленнєвого розвитку дітей, але й зумовлює недорозвинення;

- про мовну функціональну систему, яка є саморегульованою, але при розумовій відсталості для її перебудови вимагається спеціальний вплив, що будується з урахуванням особливостей онтогенезу вищої психічної діяльності дитини з розумовою відсталістю та дитини з типовим розвитком та диференційованих механізмів порушення при розумовій відсталості;

- про корекцію та розвиток складових мовленнєвої діяльності, що мають будуватися з урахуванням зони найближчого розвитку, а також загальних закономірностей формування складних розумових дій.

Загальнодидактичними принципами формування мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку є: науковість, системність, доступність, концентричність викладу матеріалу, повторюваність, єдність вимог до побудови системи виховання і навчання дітей дошкільного віку. *Спеціальними принципами* обрано: етіопатогенетичний, принцип системності, комплексності діагностики та корекції порушень, корекційно-компенсаторної спрямованості, розвитку мислення, мови та комунікації.

2.2. ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ І СПРЯМОВАНІСТЬ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Формування та розвиток мовлення дитини умовно ділять на три етапи:

Перший етап – довербальний (від 0 до 1-го року життя). У цей час малюк вчиться виокремлювати звуки мовлення серед усіх інших звуків; на четвертому тижні агукає, пізніше з'являється гуління; з 5-6 місяців – лепоче; до кінця першого року життя активно використовує міміку та жести і вимовляє “лепетні” фрази. Розуміє прості висловлювання дорослих, поповнює свій пасивний словник. У цей період більшість дітей вимовляють перші слова.

Другий етап – (від 1-го до 3-х років життя) перехід до активного мовлення. Дитина вимовляє перші слова та речення (спочатку

діяльності. Мова майже не включається в процес діяльності, діти не спроможні створювати сюжетні малюнки, декоративні роботи, конструкції відповідно до сформульованих задумів. Низький рівень планувальної функції призводить до того, що мова дітей не є інструментом їх мисленнєвої діяльності, в ній не відображається особистий, пізнавальний досвід. Це призводить до стереотипних сюжетів, до зміни задуму. Недостатньою є і пізнавальна функція мовлення. Це проявляється в неспроможності встановлювати зв'язки між практичними діями та їх словесними позначеннями. Дії дітей до кінця не усвідомлені, досвід дій не зафіксований у слові, тому не узагальнений. Образи та уявлення формуються повільно та фрагментарно.

Діти з розумовою відсталістю ще до початку дошкільного віку не готові до засвоєння письмової мови. Не сформовані такі передумови мовленнєвого розвитку як предметна діяльність, інтерес до того, що навколо, потреба в спілкуванні з дорослими, не сформоване фонематичне сприймання, недостатньо розвинутий артикуляційний апарат. Мовний недорозвиток дошкільників із розумовою відсталістю неоднорідний. Багато дітей із розумовою відсталістю не починають говорити не лише до початку дошкільного віку, але й до п'яти років. Для більшості дітей із розумовою відсталістю розвиток мовлення в дошкільному віці лише починається. Перші слова появляються після трьох років, а речення – до кінця дошкільного віку. Серед дошкільників із розумовою відсталістю є діти, які зовсім не вміють говорити, і діти, які достатньо гарно говорять. Однак їх усіх об'єднує обмежене розуміння зверненого мовлення, ситуативність із одного боку, і відірваність мовлення від діяльності – з іншого.

2.2.1. ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ

Своєрідність мовлення дітей із розумовою відсталістю полягає в тому, що їхній словниковий запас не лише повільно зростає, але й складається переважно зі слів із конкретним значенням, а також із таких, що найчастіше трапляються під час комунікації. Тому значення багатьох слів (особливо тих, що не називають конкретні предмети) у свідомості дитини з розумовою відсталістю є неточними, розмитими та нечітко диференційованими. Саме через це діти у власному активному мовленні часто замість одного слова

Характерною особливістю мовлення дітей із розумовою відсталістю є часте використання особових та вказівних займенників (він, той, цей, там, туди тощо), якими вони заміняють інші слова, що ускладнює розуміння їхніх висловлювань. Завдяки спеціальному навчанню лексики дітей з розумовою відсталістю збагачується різними частинами мови, відбувається уточнення значення вже вивчених термінів, здійснюється активізація пасивного вербального багажу. У мовленні дошкільників із розумовою відсталістю з'являються слова, що мають узагальнювальне значення.

2.2.2. ОСОБЛИВОСТІ ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ

Зазвичай дефекти звуковимови у дітей із розумовою відсталістю поділяють на дві групи (за М. Савченко, Р. Юровою), перша – спотворена вимова звуків. Ці вади пов'язані з недостатністю тонких мовнорухових диференціацій, що є наслідком неправильних стереотипів, які склалися й закріпилися у практиці спілкування. Другу групу складають вади, що виражаються в замінах одних звуків іншими, близькими за акустико-артикуляційними ознаками. Ці помилки вказують на несформованість тонких мовнорухових і слухових диференціацій; на недостатню увагу дитини до свого мовлення, у результаті чого навіть звуки, які діти вимовляють ізольовано правильно, не вводять у власне спонтанне мовлення. Спрацьовує закріплений неправильний стереотип (Р. Юрова).

Засвоєння граматичних категорій здійснюється шляхом багаторазового зіставлення слів за звучанням та за значенням і залежить від уміння індивіда виокремлювати елементи слова, за рахунок яких змінюється його значення. В основі такого вміння лежать операції мислення, які при розумовій відсталості недостатньо розвинені.

Діти з розумовою відсталістю не вміють узгоджувати слова у реченні, допускають синтаксичні помилки. Вони не розуміють і не вміють користуватися синтаксичними відношеннями між словами, які виражаються за допомогою відмінкових закінчень. Найскладнішим для засвоєння є орудний відмінок. Потребує спеціальної уваги й те, як діти з розумовою відсталістю користуються такими граматичними категоріями як рід і число. Стійкість таких помилок Є. Ф. Соботович пояснює тим, що дитина фіксує

увагу на предметному значенні слова, ігноруючи його граматичне оформлення і не звертаючи увагу на особливості використання його змінних частин. Та сама причина зумовлює невміння використовувати словотвірні суфікси й префікси. За даними Є. Ф. Соботович, діти з розумовою відсталістю не вміють здійснювати словотворення за аналогією.

Зазначені особливості мовленнєвого розвитку утруднюють засвоєння дитиною навчального матеріалу, знижують і без того невисоку продуктивність її навчання. Саме тому корекційна робота має бути спрямована насамперед на подолання цих порушень.

Зміст корекційно-розвивального навчання з формування мовленнєвої діяльності дошкільників із розумовою відсталістю визначається специфікою їхнього мовленнєвого розвитку, зокрема: структурою мовленнєвого порушення, психологічними механізмами порушення мовленнєвої діяльності як в лінгвістичній, так і в комунікативній ланках, індивідуальними відмінностями у розвитку мовленнєвих здібностей, а також віковими особливостями.

2.2.3. ОСОБЛИВОСТІ СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ ІЗ РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

Діти з розумовою відсталістю відчують труднощі під час невербального спілкування. Це наслідок обмеженої можливості у соціальній перцепції, відхилень поведінки. Комунікація також утруднена розладами емоційної сфери, не сформованістю навичок самоконтролю. Невміння правильно висловлювати свої почуття, скутість, ніяковість чи неадекватність міміки та жестів ускладнюють спілкування розумово відсталих осіб із іншими людьми. Спілкування розумово відсталих дітей із дорослими дуже обмежене й відбувається без помітної активності й ініціативи.

Із розумово відсталою дитиною треба спілкуватися, супроводжувати свої дії плавною та спокійною мовою. Потрібно постійно утримувати увагу й пізнавальну цікавість до діяльності та навколишнього середовища.

Спілкування – це не лише вимовляння слів. Спілкування передбачає також вміння слухати та розуміти, вміння дотримуватися почерговості в розмові, вміння зав'язувати і підтримувати бесіду.

На заняттях із розвитку мовлення дитина має не лише вміти говорити, але й слухати мову інших людей. Дитині завжди треба

давати час на відповідь. Не варто забувати про те, що робота має будуватися на основі інтересів дитини. Це допоможе досягти кращих результатів не лише в побутових ситуаціях, але й під час ігрових занять. Для успішної роботи з дітьми з розумовою відсталістю корисно дотримуватися єдиних вимог у дитячому закладі та в родині.

Основні напрями роботи з розвитку навичок спілкування:

- розвиток здібності пізнавати себе, орієнтуватися в довкіллі та адекватно сприймати його; орієнтуватися в соціальних взаєминах;
- розвиток вміння турбуватися про себе, концентрувати увагу та реагувати на звернену мову, дотримуватися чергування під час бесіди, застосовувати навички спілкування в повсякчасному житті.

2.3. ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

Дошкільний вік є сенситивним періодом для становлення та розвитку мовленнєвої функціональної системи у дітей з розумовою відсталістю. Саме в цьому віці можна створити максимально ефективні умови для реалізації корекційних завдань, скорегувати недоліки розвитку мовленнєвої діяльності та попередити труднощі, які можуть виникнути в процесі шкільного навчання.

Без своєчасних корекційно-розвивальних заходів відставання в розвитку мовлення розумово відсталих дітей зростає.

Тому розвиток мовлення у дітей із розумовою відсталістю є однією з основних складників загальної корекційно-розвивальної роботи в спеціальних дошкільних закладах. Він забезпечується використанням спеціальної технології навчання дошкільників із розумовою відсталістю, що охоплює реалізацію змісту, чітку організацію форм та впровадження ефективних методів та прийомів, які сприятимуть розвитку їх пізнавальної діяльності, мислення та мовлення.

Робота педагогів із розвитку мовлення у розумово відсталих дітей в дошкільному закладі має на меті сформувати потребу в мовному спілкуванні та практично оволодіти мовленням як засобом комунікації.

Розвиток мовлення та формування комунікативних здібностей у дітей має відбуватися у всіх видах діяльності та у повсякденному житті.

Корекційна робота з розвитку мовлення здійснюється в процесі:

- спілкування з дитиною з приводу побутових, ігрових і пізнавальних інтересів (розвиток соціального напрямку мови, формування комунікативної потреби, оволодіння різними видами комунікативних висловлювань);
- сюжетно-рольових і театральних ігор (активізація мовних засобів);
- занять із малювання, ліплення, конструювання, ручної праці (регулювальна функція мови, зв'язок сприйнятого зі словом – з метою формування та актуалізації уявлень із словом);
- формування елементарних математичних уявлень, на заняттях із розвитку мовлення, ознайомлення з навколишнім, фізичного, музичного та сенсорного виховання;
- індивідуальної корекційної роботи (корекція порушень звуковимови, розвиток фонематичного сприймання та слуху).

Так, наприклад, під час занять із сенсорного виховання та формування мислення у дітей створюються образи сприймання та уявлення про навколишнє середовище, відбувається засвоєння слів, що означають властивості та якості предметів; засвоюється послідовність подій. Таким чином весь набутий соціальний та емоційний досвід закріплюється й узагальнюється в слові, а сама мова отримує змістову основу.

Під час виконання режимних моментів, прогулянок, ігор, праці, свят і розваг, під час ознайомлення з тим, що їх оточує, у процесі інших занять відбувається вільне мовленнєве спілкування дитини з дорослими та іншими дітьми. У ході цього спілкування збагачується мовленнєва практика дитини. Закріплення мовленнєвих навичок як на занятті, так і під час ігор, акцентування уваги дитини на позитивній динаміці та досягненнях сприяють подоланню наявних порушень і міцному закріпленню сформованих навичок. Мовлення педагогів, вихователів, технічного персоналу, що перебувають у постійному спілкуванні з дітьми, є для них основним джерелом правильного культурного мовлення, зразком для наслідування. Саме це варто враховувати під час роботи з дітьми з розумовою відсталістю.

Дошкільники з розумовою відсталістю, які приходять в дошкільний навчальний заклад, перебувають на різних рівнях мовленнєвого розвитку. Тому роботу на занятті проводять відповідно до індивідуальних особливостей та мовленнєвих здібностей дітей,

включаючи пропедевтичний етап роботи, а на далі, з поступовим і послідовним ускладненням змісту індивідуальної програми навчання та розвитку мовлення такої дитини.

Розвиток мовлення розумово відсталих дітей дошкільного віку передбачає **комплексне** вирішення низки завдань, основними з яких є виховання звукової культури мовлення, розвиток словникового запасу, формування граматичної будови мовлення, розвиток зв'язного мовлення.

Не залежно від того в якому віці дитина прийшла до дитячого навчального закладу, зміст матеріалу, що закладений у програму розподілений за роками навчання (етапами навчання), включаючи і пропедевтичний етап роботи з розумово відсталими дітьми. Систему корекційно-розвивального навчання з розвитку мовленнєвої діяльності в розумово відсталих дітей у дошкільному закладі можна представити наступними напрямками та етапами роботи.

1) Пропедевтичний етап регламентує такі напрями роботи:

- налагодження невербального контакту з дорослим (емоційні справи);

- розвиток зорового сприймання;
- розвиток слухового сприймання;
- розвиток фонематичних процесів;
- розвиток дрібної моторики.

2) Подальші етапи роботи з формування та розвитку мовлення, що відповідають першому, другому, третьому та четвертому рокам навчання, представлені у таких напрямках роботи:

- розвиток дрібної моторики;
- робота з формування лексико-граматичної сторони мовлення, формування зв'язного мовлення (здійснює вчитель-дефектолог на заняттях із розвитку мовлення);

- робота з формування фонетико-фонематичної сторони мовлення: постановка, автоматизація, диференціація звуків (здійснює логопед); розвиток фонематичних уявлень, фонематичного слуху; розвиток слухового контролю, слухової уваги; формування елементарного звукового аналізу (здійснює логопед, вчитель-дефектолог, вихователь).

З урахуванням індивідуальних відмінностей у мовленні розумово відсталих дошкільників, корекційний вплив, що здійснюється на пропедевтичному етапі, може бути продовжений.

Додатки

Додаток 1

ІГРИ ТА ВПРАВИ ДЛЯ РОЗВИТКУ СЛУХОВОГО СПРИЙМАННЯ, УВАГИ, МОВЛЕННЄВОГО ДИХАННЯ, АРТИКУЛЯЦІЙНОЇ МОТОРИКИ, ГОЛОСУ

ІГРИ НА РОЗВИТОК СЛУХОВОГО СПРИЙМАННЯ

➤ Гра “Відгадай іграшку”

Обладнання: ширма, музичні іграшки (дзвіночок, сопілка, барабан, індивідуальні набори малюнків із зображеннями музичних іграшок).

Хід гри. Педагог викладає на стіл музичні іграшки, називає їх, демонструє, як вони звучать. Потім пропонує дітям заплющити очі, уважно послухати та впізнати, які музичні інструменти грали. За командою діти розплющують очі та знаходять малюнки зі зображенням інструментів, що звучали. Згодом можна збільшувати кількість музичних інструментів.

➤ Гра “Високо-низько”

Хід гри. Діти крокують по колу. Почувши високі ноти, піднімаються на носочки, почувши низькі – присідають.

Можна провести аналогічну гру “Тихо-голосно”, де діти співносять характер звучання із рухами.

➤ Гра “Намалюй звук”

Обладнання: сопілка, баян, олівці, аркуші паперу.

Хід гри. Діти під час звучання сопілки малюють на аркушах паперу лінії: протяжному звукові відповідає довга лінія, короткому – коротка. Потім за малюнками відтворюють звучання на музичному інструменті.

➤ Гра “З гори та на гірку”

Хід гри. Проспівування голосного [а] то низьким (дитина при цьому опускає руки), то високим (руки піднімає) голосом.

➤ Гра “Лялька плаче”

Обладнання: лялька, аркуші паперу.

Хід гри. Лялька плаче. Діти малюють лінії на аркушах паперу: тривалому плачу відповідає довга лінія, не тривалому – коротка.

Потім за малюнками діти по черзі відтворюють звук [а] (заспокоюють ляльку) з різною інтонацією (радість, здивування).

➤ **Гра “Запам’ятай слова”**

Обладнання: предметні картки, іграшки.

Хід гри. На столі під серветкою лежать предметні картинки або іграшки. Педагог пропонує дитині послухати два-три слова-назви, запам’ятати їх, а потім знайти на столі відповідні картинки (іграшки).

ІГРИ НА РОЗВИТОК СЛУХОВОЇ УВАГИ

➤ **Гра “Веселий Грайлик”**

Обладнання: два комплекти музичних іграшок (брязкальце, трикутник, дзвіночок, барабан, молоточок), лялька Грайлик, ширма, серветки.

Хід гри. Педагог ознайомлює дитину з улюбленими музичними іграшками Грайлика, послідовно демонструє їх звучання та викладає на серветку. Пропонує послухати, відгадати музичні інструменти, а також знайти потрібну іграшку.

➤ **Гра “Звукові піжмурки”**

Обладнання: дзвіночок, хустинка.

Хід гри. Педагог пропонує дитині пограти у незвичайні піжмурки, де вона із зав’язаними очима знаходить гравця, орієнтуючись на звук дзвіночка, яким він дзвонить.

➤ **Гра “Покажи, де звучить”**

Обладнання: маракаси.

Хід гри. Одна дитина із заплющеними очима стоїть посередині килима, решта дітей – по його кутках. Педагог комусь із дітей дає маракас. Ця дитина починає на ньому грати. Той, хто у центрі, показує рукою, звідки чути звуки. Розплющивши очі, перевіряє правильність визначення напрямку.

➤ **Гра “Два ведмеді”**

Обладнання: барабан.

Хід гри. Педагог знайомить дитину із двома іграшковими ведмедями: великим – татом, маленьким – синочком. Розповідає, як тато-ведмідь купив Мишкові барабан і вчив його грати. Показує, як

барабанив тато (гучно), а як Мишко (тихіше). Змінюючи з паузами силу звучання, пропонує відгадати, хто з ведмедів грає.

➤ **Гра “Пісенька підкаже”**

Обладнання: магнітофон.

Хід гри. Педагог пропонує дітям довільно рухатися під музику, а коли музика замовкає, – зупинятися.

➤ **Гра “Мишенятко Пік”**

Обладнання: гумова іграшка-пищалка у вигляді мишеняти, аркуш оксамитового паперу.

Хід гри. Педагог ознайомлює дитину з мишенятком Піком, показує, як воно шкрябає (по оксамитовому папері), пищить (звуки іграшки), тікає від кішки (дрібний стук пальцями по поверхні столу). Дитина має запам’ятати послідовність цих звуків і відтворити їх.

➤ **Гра “Де плескали в долоні?”**

Хід гри. Дитина стоїть посеред кімнати, заплющивши очі. Дорослий тихенько стає в будь-якому кутку кімнати та плескає в долоні. Дитина, не розплющуючи очей, має вказати, звідки вона почула звук.

ІГРИ НА РОЗВИТОК ФОНЕМАТИЧНОГО СЛУХУ

➤ **Гра “Хто це?”**

Обладнання: 5 карток із зображенням тварин і птахів (кінь, корова, свиня, качка, курка).

Хід гри. На столі розкладені картки. Педагог звуконаслідує тварин і птахів. Дитина знаходить відповідні картки або називає тварину, чий голос імітує педагог.

➤ **Гра “Що це?”**

Обладнання: картинки зі зображенням предметів, які звучать: годинник, труба, барабан, автомобіль, поїзд.

Хід гри. Ведучий показує дітям картинку та запитує: “Що це?”, “Які звуки створює?”. Діти наслідують звуки, які може видавати той або той предмет. Далі вони відгадують назву предмета за відповідним звуком.

➤ **Гра “Що роблять?”**

Обладнання: 5 сюжетних картинок із зображенням дії: кличуть кішку, погрожують пальцем, аукають, малюк плаче, заколихують немовля.

Хід гри. Педагог відтворює звуконаслідування (“кекс”, “ну-ну”, “ау”, “уа-уа”, “а-а-а”). Дитина добирає відповідні картинки.

➤ **Гра “Розпізнай звуки дому”**

Обладнання: сюжетна картинка.

Хід гри. Дітям показують сюжетну картинку, де зображена кімната з малюками, які виконують різні дії з телефоном (пилосос, праска, барабан, вода). Педагог відтворює звуки, які видають ці предмети, а дитина має показати (назвати) ці предмети.

➤ **Гра “Що ти чуєш – покажи”**

Обладнання: аудіозапис звуків, предметні картинки (малюк, телефон, годинник, молоток, чайник, кіт.)

Хід гри. Педагог вмикає аудіозапис і пропонує дитині уважно слухати звуки, по чергово викладаючи перед нею предметні картинки. Дитина показує зображення, що відповідає звукам.

➤ **Гра “Хто до нас у гості завітав?”**

Обладнання: іграшковий набір “Свійські тварини”, загорожа.

Хід гри. Педагог запитує в дитини: “Хто до нас у гості завітав? Послухай і відгадай. Хто це каже: “няв-няв-няв”? Проведи його на подвір’я”. Дитина знаходить серед іграшок котика й ставить його в загорожу.

➤ **Гра “З білочкою в ліс підемо”**

Обладнання: іграшки: білочка, зайчик, їжак, змія, вовк, дятел, сосна.

Хід гри. Педагог знайомить дітей із білочкою, яка запросила їх до себе в гості. Потім показує кожного мешканця лісу, просить привітатися з ним. Вихователь імітує голос звірів і від їхнього імені відповідає дітям. Після слів дорослого “Ви по лісу прогуляйтесь та до всього прислухайтеся” малята довільно рухаються по галявині. Педагог імітує голос їжачка: “ф-ф-ф”. Діти швиденько мають підбігти до нього.

➤ Гра “Равлик”

Обладнання: ігрова кімната, хустинка.

Хід гри. Дитина, яка виконує роль равлика, із зав’язаними очима стоїть посеред кола. Діти по одному підходять і, змінюючи голос, запитують:

“Равлику-Павлику, де твої ріжки?
Прощу тебе я: висунь хоч трішки!
Дам тобі зараз цукерку смачну.
Хто я, вгадай за хвилину одну”.

Той, чий голос “равлик” упізнав, стає “равликом”.

➤ Гра “Що за звук?”

Обладнання: ширма, лялька, картинки зі зображенням рук, ніг, губ, носика.

Хід гри. Логопед читає віршик, а діти виконують відповідні рухи:

Де ж, де ж наші ручки?
(Діти ховають руки за спину.)
Ось наші ручки!
(Діти плескають у долоні.)
Де ж, де ж наші ніжки?
(Діти присідають та долонями прикривають ніжки.)
Ось наші ніжки!
(Діти тупають ногами.)
Де ж, де ж наші носики?
(Діти прикривають носики руками.)
Ось наші носики!
(Діти соплять носами.)
Де ж, де ж наші губки?
(Діти закривають рот руками.)
Ось наші губки!
(Діти витягують губки трубочкою.)

Після гри діти вгадують, що робить лялька за ширмою (хлопає, топає, сопе), імітують дії або показують відповідну картинку.

➤ Гра “Музики”

Обладнання: ширма, музичні іграшки, картинки зі зображенням музичних іграшок.

ІГРИ НА РОЗВИТОК ФОНЕМАТИЧНОГО СПРИЙМАННЯ

➤ Гра “Луна”

Хід гри. Дитина тихо сидить на ігровому майданчику чи в кімнаті. Педагог пропонує їй слухати уважно та повторювати слова. Важливо навчити дитину вслухатися в звучання слів, тому треба вимовляти слова тихо, навіть пошепки. Варто дотримуватися принципу від простого до складного: насамперед добирати слова, не схожі за звуковим складом (Аня, кіт, стрибай, веселий, швидко), а потім – близькі за звучанням, але різні за змістом (Оля, Коля, сам, там, син, лив).

➤ Гра “Знайди комарика”

Обладнання: предметні картинки (заєць, зірка, коза, ведмідь, цибуля).

Хід гри. Дитині пропонують вибрати ті картки, в назві яких є звук [з]. Перед дитиною розкладають картинки, їй треба дібрати ті, де “сховалася пісенька комарика” (звук [з]).

➤ Гра “Не помилися”

Обладнання: сюжетна картинка.

Хід гри. Дитина має на сюжетній картинці знайти і назвати предмети, у назвах яких є “пісенька” водички (звук [с]).

➤ Гра “Будь уважним”

Обладнання: предметні картинки, що позначають слова-пароніми (коса – коза).

Хід гри. Педагог пропонує дитині розглянути картинки, а потім показати ту з них, яку назве дорослий. “Покажи, де коса? А де коза?”

➤ Гра “Так чи ні?”

Обладнання: іграшки: мишка, рибка, зайчик, лисичка.

Хід гри. Вихователь показує дитині іграшку й каже, що називатиме її то правильно, то неправильно. Дитина уважно слухає і тоді, коли педагог називає неправильно, – підносить руку. Наприклад: “Ось мишка. Я повторюватиму слово «мишка», а якщо помилюся – підніми руку. Слухай: мишка, миска, мишка, нишка”.

ВПРАВИ НА РОЗВИТОК АРТИКУЛЯЦІЙНОЇ ТА ЗАГАЛЬНОЇ МОТОРИКИ

➤ Комплекс вправ “У дворі”

Мета: розвивати рухливість органів артикуляції, вчити співвідносити рухи тіла з рухами органів артикуляції.

Виконання комплексу вправ.

— Годинник будить нас уранці:

“Тік-так, тік-так,

Прокидайтеся, малята,

годі вам спати”.

(Діти виконують артикуляційну вправу “Годинник” і підводяться.)

— Підемо разом ми у двір і подивимося, хто там уже прокинувся. Кожен двір обгороджений парканом. Діти, покажімо, яким міцним є наш парканчик.

(Діти виконують артикуляційну вправу “Парканчик” і стають один біля одного, утворюючи паркан.)

— Першим прокинувся півник і всіх розбудив. Він голосно співав звуки [а], [о], [у], [и], [і].

(Діти співають разом із півником.)

— Прокинувся і вийшов сусід півника – індик. Він поважно ходить і бельоче: “Бл – бл – бл”. Уявімо і ми на мить себе індиками. *(Діти виконують артикуляційну вправу “Індик”).*

— Біжить коник по поляні, —

Цокаючи копитами:

— Цок – цок – цок.

(Діти показують коника, виконують вправу “Конячка”).

— Ще багато є жителів у дворі, але нам вже час повертатися. Усміхніться їм на прощання і повертаймося назад.

(Діти виконують артикуляційну вправу “Усмішка”).

➤ Комплекс вправ “Фокусник”

Мета: розвиток рухливості органів артикуляції.

Виконання комплексу вправ.

Педагог. До нас завітав фокусник із своєю чарівною скринькою. У нас також є чарівна скринька – наш ротик. Ми можемо у нього навчитися робити фокуси. Фокусник то витягує зі скриньки чарівні предмети, то знову їх ховає. Покажімо, як він це робить.

ВПРАВИ НА РОЗВИТОК КООРДИНАЦІЇ РУХІВ, УЗГОДЖЕНИХ ІЗ МОВЛЕННЯМ

Велике значення для нормалізації темпу та ритму мовлення має виконання спеціальних вправ на розвиток координації рухів, узгоджених із мовленням.

➤ Вправа “Автомобіль”

Бі-бі-бі гуде автомобіль:

(Ритмічно плескати в долоні.)

“Не поїду без бензину”.

(Ритмічно тупати ногами.)

➤ Вправа “Дощик”

Дощик, дощик, крап-крап-крап.

(Вказівним пальцем правої руки стукати по лівій долоні.)

Мокрі всі доріжки.

Нам не можна йти гуляти,

(Помахати вказівним пальчиком.)

Промочили ніжки.

(Ритмічно потупати ногами.)

➤ Вправа “Листочки”

Листочки над нами кружляють,

(Руки підняти, махати кистями рук.)

Листочки на землю лягають. *(Присісти.)*

Вони з дерева злетіли,

(Піднятися, потягнутися на носочках.)

Листочки кружляти хотіли.

(Плавні рухи руками праворуч, ліворуч.)

ПАЛЬЧИКОВІ ІГРИ

ДОБРИЙ ДЕНЬ

— Добрий день, добрий день, —

Пальчики сказали.

— Ми сьогодні всіх дітей

Зранку привітали.

(Пальці правої руки “вклоняються” пальцям лівої руки, і навпаки. Потім ритмічно на кожен склад доторкаються до одного іменного пальця.)

Джерела

1. Антосюк О. Використання елементів М. Монтесорі у роботі з розумово відсталими дітьми: навч.-метод. посіб. / О. Антосюк, О. Ведмідь, Т. Дишлюк, Н. Онофрійчук. — Біла Церква, 2011.
2. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” / наук. кер. та заг. ред. О. Л. Кононко. — 3-тє вид. — К. : Світич, 2009. — 430 с.
3. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні // Дошкільне виховання. — 1999. — № 1. — С. 6–19.
4. Блеч Г. Формування мовленнєвої діяльності / Г. Блеч // Теорія і практика олігофренопедагогіки та спеціальної психології : зб. наук. праць / за ред. Т. В. Сак. — Тематичний випуск “Концепція дошкільної освіти дітей з розумовою відсталістю”. — Кіровоград; Імекс-ЛТД, 2013. — Вип. 8. — С. 54–59.
5. Блеч Г. Упровадження змісту корекційно-розвивального навчання з розвитку мовлення в спеціальних дошкільних навчальних закладах для розумово відсталих дітей / Г. Блеч // Новітні тенденції сучасної педагогіки та психології: Матеріали міжнар. наук. практ. конференції. — К. : ГО “Київська науково-практична організація педагогіки та психології”, 2014. — С. 29–33.
6. Бурова А. Організація ігрової діяльності дошкільнят у світлі вимог Базової програми / А. Бурова // Дошкільне виховання. — 2009. — № 12. — С. 4-5.
7. Денисенко Н. Навчаємо оздоровчих технологій / Н. Денисенко // Дошкільне виховання. — 2010. — № 1. — С. 14–17.
8. Денисенко Н. Оздоровчі технології – в освітній процес / Н. Денисенко // Дошкільне виховання. — 2009. — № 10. — С. 7–11.
9. Дитина в дошкільні роки: програма розвитку, навчання та виховання дітей. — 2-ге вид. — Запоріжжя : ТОВ “Ліпс” ЛТД, 2004. — 268 с.
10. Дичківська І. Інноваційна система педагога / І. Дичківська // Дошкільне виховання. — 2010. — № 1. — С. 7–11.
11. Богущ А. Діти і соціум : особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія / А. М. Богущ, Л. О. Варяниця, Н. В. Гавриш, С. М. Курінна, І. П. Печенко; наук. ред. А. М. Богущ; за заг. ред. Н. В. Гавриш. — Луганськ : Альма-матер, 2006. — 368 с.
12. Загнітко А. Основи мовленнєвої діяльності: навч. посібн. / А. Загнітко, І. Домрачева. — Донецьк: Український Культурологічний Центр, 2001. — 56 с.

13. Крутій К. Конспекти занять із художньо-мовленнєвої діяльності дітей середнього дошкільного віку / К. Крутій, О. Кулинич, Н. Погрібняк. — Запоріжжя : ТОВ “ЛПС” ЛТД, 2009. — 164 с.
14. Крутій К. Конспекти занять із художньо-мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку / К. Л. Крутій, О. П. Кулинич, Н. В. Погрібняк. — Запоріжжя : ТОВ “ЛПС” ЛТД, 2009. — 200 с. — (Бібліотека вихователя дошкільного навчального закладу).
15. Малятко: програма виховання дітей дошкільного віку / відп. ред. З. П. Плохій. — К., 1991. — 199 с.
16. Методичні рекомендації до програми виховання дітей дошкільного віку “Малятко” / відп. ред. З. П. Плохій. — К. : СП “СВЕНАС”, 1993. — 254 с.
17. Піроженко Т. Мовлення дитини: Психологія мовленнєвих досягнень дитини / Т. Піроженко. — К. : Главник, 2005. — 112 с.
18. Поніманська Т. Дошкільна педагогіка: навч. посібн. / Т. Поніманська. — К. : Академвидав, 2006. — 456 с.
19. Соботович Є. Ф. Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з вадами інтелекту: прог.-метод. комплекс / Є. Соботович, В. Тищенко. — К. : Актуальна освіта, 2004. — 144 с.
20. Соботович Є. Концепція загальномовленнєвої підготовки дітей до школи / Є. Соботович // Дефектологія. — 1997. — № 1–2–7.
21. Стайко О. Домашні завдання для тат і мам / О. Стайко // Палітра педагога. — 2010. — № 3. — С. 11–17.
22. Швець С. Активізуємо родину заради мовлення дитини / С. Швець // Палітра педагога. — 2009. — № 6. — С. 12–16.
23. Юрова Р. О. До питання вивчення деяких причин вад звукомови у розумово відсталих дітей // Питання дефектології. — Вип. 12. — 1979. — С. 100–105.
24. Баряева Л. Програма виховання і навчання дошкільників з інтелектуальною недостаточністю / Л. Баряева, О. Гаврилушкіна, А. Зарин, Н. Соколова. — Санкт-Петербург : Союз, 2001. — 320 с.
25. Выготский Л. С. Мышление и речь : Собрание сочинений: в 6 т. / Л. Виготский. — Москва, 1982. — Т. 2.
26. Дмитриева Е. Особенности коммуникативно-личностного развития детей старшего дошкольного и младшего школьного возраста с легкими формами психического недоразвития / Е. Дмитриева // Специальная психология. — 2005. — № 1. — С. 51–54.
27. Дмитриева Е. Коррекция коммуникативной деятельности у старших дошкольников с задержкой психического развития /

- Е. Дмитриева // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. — 2003. — № 1. — С. 11–17.
28. Катаева А. Дидактические игры и упражнения в обучении умственно отсталых дошкольников / А. Катаева, Е. Стребелева. — Москва : БУК-МАСТЕР, 1993. — 191 с.
  29. Лисина М. Развитие общения у дошкольников / М. Лисина. — Москва, 1974.
  30. Ньюмен С. Игры и занятия с особым ребенком / С. Ньюмен. — Санкт-Петербург, 2004. — 63 с.
  31. Обучение сюжетно-ролевой игре дошкольников с проблемами в интеллектуальном развитии: учеб.-метод. пособие / под ред. Л. Баряевой, А. Зарин, Н. Соколовой. — Санкт-Петербург : ЛОИУУ, 1996. — 95 с.
  32. Печора К. Развитие и воспитание детей раннего и дошкольного возраста. Актуальные проблемы и их решение в условиях ДОУ и семьи / К. Печора. — Москва : “Издательство Скрипторий 2003”, 2006. — 96 с.
  33. Программа для специальных дошкольных учреждений: воспитание и обучение детей с интеллектуальной недостаточностью / ред. Л. А. Тимофеева. — Минск : Народная асвета; Министерство образования Республики Беларусь, 2007.
  34. Слепович Е. Работа с детьми с интеллектуальной недостаточностью / Е. Слепович, А. Поляков. — Санкт-Петербург : Речь, 2008. — 247 с.
  35. Эльконин Д. Развитие речи в дошкольном возрасте / Д. Эльконин. — Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1958. — 115 с.